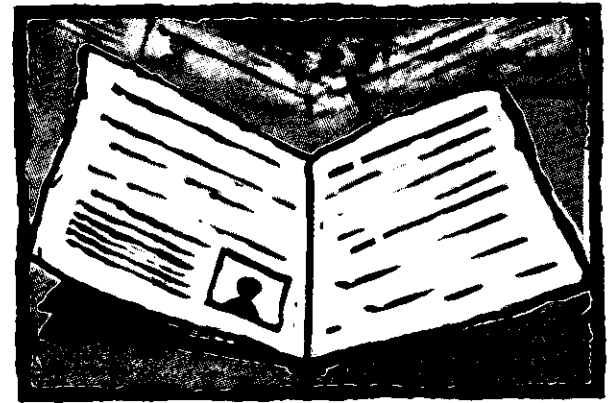

"הררים התלויים בשערה, שאין להם על מה שיסמוכו"

סיקורת ספרים

ספרו של ד"ר יגיל לוי "צבא אחר לישראל" (הוצאת ידיעות אחרונות, 2003) פותח פתח לתחומי מחקר חדשניים וחשובים, אולם התוצאה הסופית שלו מאכזבת. במקום לנסות לעקוב בצורה מעמיקה אחר הזיקה בין מה שהוא מכנה "הארכיטקטורה החברתית" של צה"ל לבין "הארכיטקטורה הדוקטרינרית" של התנהגותו המבצעית, התפתה לוי ללכת בנתיבי הניתוח הסטריאוטיפי, שלפיו קיים צופן אחד, ידוע מראש, לכל המסכת של יחסי צבא-חברה בישראל ומפתח אחד להבנת התפתחותם

פרופ' סטיוארט כהן

תגמולים אלה הם המספקים את הרציונל החומרני להעדפות מיליטריסטיות, וכך נוצר מיליטריזם חומרני. כפי שמדגיש לוי בכמה מקומות בספרו (למשל בעמוד 81 הערה 5, בעמודים 223, 230, 314 ובעמוד 367 הערה 2), אין הדברים אמורים בעסקה מפורשת, קל וחומר שלא בקונספירציה מתוכננת. המיליטריזם החומרני אינו פרי של מזימה מחושבת. הוא ניזון משילובם של תהליכים רבים, הכוללים גם את הקלות היחסית שבה מקבלות הקבוצות הדומיננטיות במהלך שירותן הצבאי גישה להכשרה מתקדמת במיומנויות הנדרשות גם בשוק האזרחי. אולם אף שאינו מתוכנן, השלכותיו של המיליטריזם החומרני על הצבא ועל החברה בישראל מרכזיות ביותר ופועלות בשני כיוונים הפוכים: מחד גיסא הוא מעצב מצב שבו המדינאות יכולה להיות מכופפת להיגיון הצבאי, ומאידך גיסא הוא משמש כבלם נגד הפיכה צבאית. קיומו של המיליטריזם החומרני הופך למעשה את הארגון הצבאי לתלוי בקבוצות הדומיננטיות האזרחיות, המעניקות לו משאבים ולגיטימציה. שילוב אינטרסים זה מבטיח את הצייתנות של הדרג הצבאי

שהוא מכנה "מיליטריזם חומרני" – המוצג כאן כמפתח להבנת יחסי חברה-צבא בישראל בכללותם. את המונח "מיליטריזם חומרני" ואת משמעותו מציג לוי כבר במבוא לספר. לדעתו, הביטוי המובהק ביותר של מיליטריזם הוא בנטייתו של

**הביטוי המובהק ביותר של
"מיליטריזם" הוא בנטייתו
של המדינה להעדיף
פתרונות צבאיים בזירה
הבין-לאומית**

המדינה להעדיף פתרונות צבאיים בזירה הבין-לאומית, גם כאשר בידיה האפשרות לבחור באופציות אחרות. יכולתה של המדינה לממש נטייה לוחמנית זאת תלויה בגיוס המשאבים האנושיים, החומריים, המוראליים והסמליים הדרושים לכך מן הקבוצות בעלות העוצמה וההשפעה בחברה. תמורת תמיכה זאת משלמת המדינה בהענקת תגמולים מיוחדים לקבוצות אלה, היכולות כך להמיר את המשאבים שצברו בזירה הצבאית במשאבים או בנכסים אחרים בזירה האזרחית.

1. סקירה זאת תחולק לשלשה חלקים: הצגת עיקר התיזה של הספר "צבא אחר לישראל" ותמצית טיעונו.
2. הערכת תרומתו של הספר למחקר בנושא של צבא וחברה בישראל.
3. דיון בכמה השגות על הספר.

תמצית טיעונו של הספר

בל ניתן לכותרת הספר להטעותנו: מטרת "צבא אחר לישראל" אינה להמליץ על תחליף לצה"ל, אלא להציע פירוש חדש לתמורות החלות (לדעת המחבר) בהרכבו החברתי ובהתנהגותו המבצעית. לפנינו, אם כן, חיבור המשתייך לזרם החדש של סוציולוגיה והיסטוריה צבאית. באמצעות שתי דיסציפלינות

אלה מבקש ד"ר יגיל לוי לתאר ולהסביר את התייחסותם של הליכויים שעיצבו את השינויים שהיא מזהה. ה"צופן" להבנת נרטיב זה, לדעת לוי, טמון בהתפתחותו ובגלגוליו של מה

פרופסור למדע המדינה

לדרג הפוליטי.

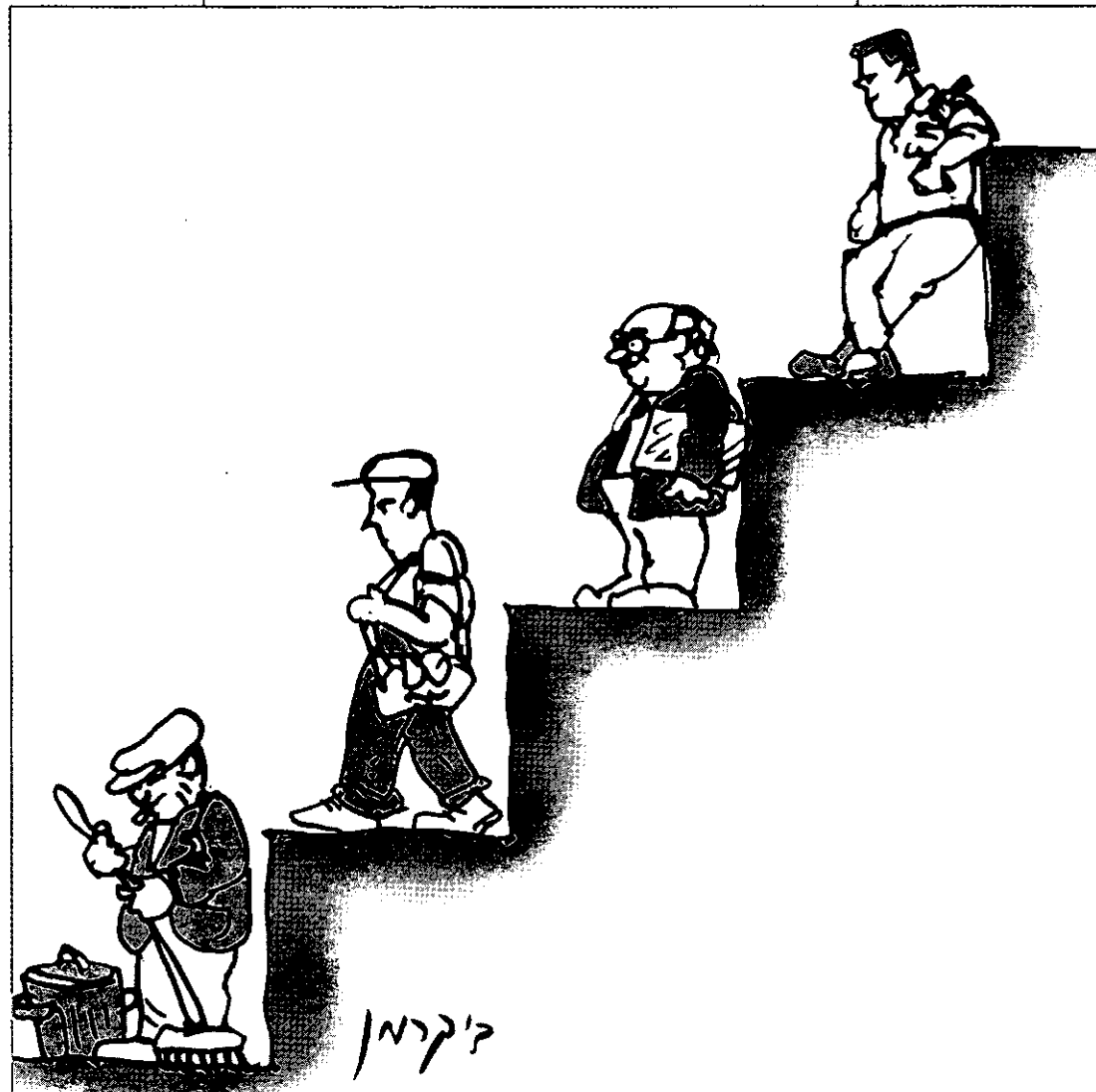
הבעיה במצב זה, לפי ניתוחו של לוי, היא שהמגזר האזרחי חייב להרוויח משיתוף הפעולה עם המגזר הצבאי, אחרת הוא לא יתמיד בו. במילים אחרות: הרווחים שמפיקות הקבוצות הדומיננטיות בחברה מהמיליטריזם החומרני חייבים לעלות על המחיר שהן משלמות עבור קיומו. ברגע שמסיבה כלשהי חל שינוי במאזן התועלת, נוצר

מתח המאיים לערער את יסודותיו של שיתוף הפעולה. במקרה כזה לא יסכימו הקבוצות הדומיננטיות להמשיך להעניק לצבא תמיכה בלתי מוגבלת ואוטומטית. להפך, נטייתן תהיה לבקר את פעולות הצבא ביתר דקדקנות ולהוריד את פרופיל השתתפותן בשירות הצבאי. בתנאים כאלה נותרות לצבא רק שתי אפשרויות לפעולת תגובה: אם ברצונו לשמור על קשריו המסורתיים עם קבוצות האליטה, הוא חייב ללכת לקראתן – בעיקר על-ידי נקיטת פעולות המורידות את רמת לוחמנותו (בלשונו של לוי זהו

תהליך של "דה-אסקלציה"). האפשרות השנייה היא להגביר בתוכו את נוכחותן של קבוצות חדשות, שבעבר נחשבו ל"פריפריליות" הן במגזר האזרחי והן במגזר הצבאי. קבוצות אלה ינסו לעצב גרסה משלהן של מיליטריזם חומרני, ובין היתר יגרמו ל"רה-אסקלציה" של לוחמנות הצבא.

לדעת לוי, החברה היהודית בישראל כבר הספיקה לטעום את כל טעמי המיליטריזם החומרני לגולויו. המיליטריזם החומרני נולד בחברה הישראלית כבר בתקופת המנדט הבריטי, כאשר תנועת העבודה חיזקה

את שליטתה בהנהגת היישוב על-ידי טיפוחו של ערך השירות למען מולדת, בין היתר באמצעות הנשיאה בעול הביטחון. אולם הצעדים המשמעותיים ביותר להיווצרותו של מודל זה ננקטו בדור הראשון לאחר הקמת המדינה, כאשר הצבר הלוחם תפס את מקומו של החלוץ כאייקון תרבותי שולט, והתמסד רעיון "האוניברסליות של הממלכתיות" (עמ' 77). אומנם בתקופה זאת הקשר

במהלך שנות ה-50 וה-60 נוצרה הלימה כמעט מושלמת בין ההרכב החברתי של חברי האליטה הצבאית בישראל לבין עמיתיהם ומקביליהם בתרבות, במשק ובזירה הפוליטית

התועלתני בין מיליטריזם לחומרנות עוד הוסווה, ולהלכה הפרידה ביניהם "חומה סינית" (עמ' 262, הערה 2), אולם בפועל נוצר מצב מעגלי, שבאמצעותו הבניית ההיררכיה החברתית שיקפה את זו הצבאית – ולהיפך.

במהלך שנות ה-50 וה-60 נוצרה הלימה כמעט מושלמת בין ההרכב החברתי של חברי האליטה הצבאית בישראל לבין עמיתיהם ומקביליהם בתרבות, במשק ובזירה הפוליטית. בכל התחומים האלה כאחד הייתה הקבוצה ההגמונית הזאת מורכבת מגברים יהודים-מערביים, חילוניים מהמעמד

הבינוני והבינוני-גבוה ("האחוסלים" לפי כינויו המפורסם של ברוך קימרלינג).¹ כל יתר המגזרים היהודיים – מזרחיים, עולים חדשים, דתיים למיניהם וגם נשים – שויכו ל"פריפריה". כשם שחיו בשוליה של החברה האזרחית, כך גם איישו את התפקידים הפחות יוקרתיים בצבא.

מלחמת ששת הימים הביאה, לדעת לוי, את המיליטריזם החומרני בישראל לשיא. ההישג הצבאי

המרשים עיטר את המפקדים האחראים לו (רובם ככולם ממוצא מערבי, כמובן) בהילה של כבוד ויקר, שהפכה לקרש קפיצה אידיאלי למעבר אופקי מהיר – לאחר פרישתם מצה"ל – למשרות בכירות בפוליטיקה, בשירות הציבורי ובמגזר העסקי. לטענת לוי (עמ' 92-94) הניצחון במלחמת ששת הימים הוסיף עוד נופך למיליטריזם החומרני, בהעניקו גם פירות כלכליים מוחשיים בדמות שוק חדש מעבר לקו הירוק (ומשם לירדן), מאגר של כוח עבודה זול וגם שטחים כבושים המחכים, כביכול, לפיתוח. כל אלה הוציאו את כלכלת ישראל מתוך המיתון העמוק שבו הייתה שרויה ערב

המלחמה ופתחו אפשרויות כלכליות רבות בפני המעמד הדומיננטי. בקיצור, המיליטריזם השתלם – לאלה שיכלו ליהנות ממנו.

העניינים התחילו להשתבש, לפי תיאורו של לוי, במהלך מלחמת יום הכיפורים ב-1973 ומייד אחריה, בעיקר עקב המחיר הכבד שנדרש המעמד הדומיננטי לשלם הן בדם והן בדמים באותה תקופה קשה בעבור המשך המדיניות הלוחמנית שהמיליטריזם מטפח (עמ' 144). מספר הקורבנות יחד עם עול המיסים הגובר הפכו לנטל כבד מנשוא. המלחמה בלבנון (1982-1985)

בשילוב עם המשבר הכלכלי של אמצע שנות ה־80 תרמו תרומה נוספת לאובדן אמונן של הקבוצות הדומיננטיות בתועלת של המיליטריזם החומרני. ואם לא היה די בכך, באה האינתיפאדה הראשונה (1987–1993) והוכיחה את גודל האסימטרייה בין הנטל הצבאי לבין הפירות שהוא מצמיח לנושאי.

מסר זה קיבל משנה תוקף לאור הופעתם של שני גורמים, שאיפשרו למגזר המערבי-חילוני מהמעמד הבינוני והגבוה לשקול חלופות לאקטיביזם המיליטריסטי המסורתי. הגורם האחד היה הגלובליזציה, הפותחת פתח לכלכלה חדשה ומבשרת רווחים כלכליים אגדתיים, בתנאי שתישמר היציבות הפוליטית הנדרשת כדי לעשות את ישראל למקום אטרקטיבי עבור משקיעים זרים. הגורם השני היה סימנים ברורים לכך כי אויבים לשעבר – לא רק מצרים אלא גם אש"ף – היו מוכנים לשים קץ למצב המלחמה ועל-ידי כך ליצור את התנאים שיבטיחו את היציבות הדרושה להתפתחות הכלכלה. כך נסללה הדרך להסכמי אוסלו ב-1993. תמורות אלה שינו את התשתית שעליה התבסס בעבר המיליטריזם החומרני והביאו – מאמצע שנות ה־80 – ליצירתם של דפוסי התנהגות חדשים לגמרי מצד שני הצדדים השותפים לקיומו בעבר: האליטה המערבית-חילונית מחד והצבא מאידך. בני המעמד הבינוני והעליון יכלו לאמץ באותה עת עמדות אינדיווידואליסטיות ולהבליט את היסודות הצרכניים-אזרחיים שבהשקפותיהם, תוך התנגדות לעמדות מיליטריסטיות. גישה חדשה זאת היא אשר הביאה, לפי ניתוחו של לוי, לתמיכתה של קבוצה זאת בנסיגה מלבנון (ב-1985), בקיצוץ עמוק בתקציב הביטחון (במסגרת התוכנית הכלכלית של 1985) ולירידה בלהיטות של בניה להתגייס ליחידות השדה של הצבא.

השפעת המצב החדש על התנהגותו של צה"ל הייתה דרמטית אף יותר. בעקבות הירידה במפלס הצבאיות בקרב שותפיו העיקריים, אימץ צה"ל דפוס של "מיליטריזם פרגמטי" ועבר תהליך של "דה-אסקלציה". כך, למשל, נמנע צה"ל

מלהתנגד לנסיגה מלבנון ולקיצוץ בתקציבו; הודיע (באמצעות הרמטכ"ל, דן שומרון) כי לא ניתן לנצח את האינתיפאדה בכוח; ולאחר שצורף לתהליך אוסלו, שיתף פעולה בקידומו ובכך עזר לממשלת רבין לשווק אותו לציבור הישראלי בכללותו.

כפי שלוי מציין, הוא כבר הציג את שלביו השונים של הנרטיב הזה בחיבור קודם (באנגלית),² אך הספר הנוכחי לא רק פותח את התיזה לעיונו הישיר של הקורא העברי, אלא גם מעדכנה על-ידי ניתוח ההתפתחויות שחלו בעשור שחלף מאז החתימה על הסכם אוסלו. לפי מיטב המסורת הדיאלקטית, מזהה לוי בתקופה זאת את הופעתה של מעין אנטייתיזה לתהליך ה"דה-אסקלציה", שהגיע לשיאו בשנים 1993–1995. לטענתו, מאז רצח ראש-הממשלה רבין

לטענתו של לוי, בשעה שהאליטות הישנות מתרחקות מיחידות השדה בצבא, נתפס מקומן בהדרגה על-ידי נציגי הקבוצות החברתיות, שעד כה כלל לא זוהו עם דמות הלוחם הנערץ המסורתי

ב-1995 וניצחונו האלקטורלי של בנימין נתניהו בשנה לאחר מכן, עלתה ישראל שוב על מסלול ה"רה-אסקלציה" הצבאית.

מסלול זה ניזון בעיקר ממה שלוי מכנה "הארכיטקטורה החדשה" של צה"ל (עמ' 366–370). לטענתו, בשעה שהאליטות הישנות מתרחקות מיחידות השדה בצבא, נתפס מקומן בהדרגה על-ידי נציגי הקבוצות החברתיות, שעד כה כלל לא זוהו עם דמות הלוחם הנערץ המסורתי. הקבוצה הראשונה שבישרה את המגמה החדשה הזאת הייתה בני הכיפות הסרוגות, שנוכחותם ביחידות השדה גברה בהתמדה מאז שנות ה־80 וזכתה לתאוצה של ממש לאחר ייסודן של המכינות הקדם-צבאיות התורניות בשנות ה־90. אך הם אינם לבד. לתהליך

הזה שותפים גם מספר גדול של מזרחיים, של עולים חדשים (הן מבריה"מ-לשעבר והן מאתיופיה), של נשים, של הומוסקסואלים ושל בני מיעוטים לא יהודים. "לא אחת", לדברי לוי (עמ' 25), זוכות קבוצות שוליים או שוליים-למחצה אלה – באמצעות השירות הצבאי – בהזדמנות וביכולת לקרוא תיגר על הדומיננטיות המערבית-חילונית המסורתית. בעשותן כך הן "יצרו בעבור עצמן מסלולי מוביליות חדשים כתחליף למסלולי המוביליות האזרחיים החסומים בפניהן". השירות הצבאי פותח איפוא אפשרויות של המירות (convertibility), שתוצאתה תהיה השגת הטובין (בעיקר גישה חופשית יותר למקורות סטטוס ופרנסה), שהיו בעבר מנת חלקם של בני האליטה המערבית-חילונית-גברית. אלה האחרונים, בתגובה לחדירה זאת של הקבוצות החדשות ליחידות השדה, מדירים עוד יותר את רגליהם מאותן יחידות (ראו דיאגרמה בעמ' 235).

לוי מזהה שלוש תוצאות עיקריות הנובעות ממצב זה:

ראשית, התפצלותו, למעשה, של צה"ל לשני מקבצים ארגוניים מרכזיים: האחד – צבא "הצווארון הכחול", המכיל נוסף על ענפי שירות בסיסיים גם את יחידות השדה הקונוונציונליות (בעיקר חי"ר). צבא זה שואב את כוח האדם שלו בעיקר מהקבוצות החדשות. המקבץ השני הוא צבא "הצווארון הלבן", המכיל את היחידות הטכנולוגיות, המתמחות בעיקר בסיוע לקרב. יחידות אלה נשענות על אליטה טכנולוגית-ניהולית, שעדיין באה מהשכבה הדומיננטית המסורתית.

שנית, ובמידה רבה כתוצאה מהחלוקה שתוארה לעיל (אף-על-פי שיש גם סיבות נוספות) ניסיונן של הקבוצות החדשות, ובעיקר המזרחיים, לתרגם שירות צבאי לסטטוס חברתי-אזרחי משופר נידון לכישלון. הם נמצאים במצב של טיפוס "במעלה מדרגות נעות יורדות" (עמ' 348), מאחר שהם מצטרפים לארגון שהמוניטין החברתי שלו מצוי בירידה. היות והמעמד הבינוני המערבי-חילוני איבד

את רצונו לשמור על הדומיננטיות שלו בצבא של "הצווארון הכחול", הוא אינו חש יותר צורך להגן עליו בפני ביקורת או להתייחס אליו כאל דבר קדוש. למעשה, האליטה הישנה כבר הפחיתה מזמן בערכו של מעמד "הלוחם" ובכך גרמה להתכווצות דרסטית באפשרות להמיר את השירות צבאי בתגמולים חומריים ו/או סמליים אזרחיים של ממש. אי-מימוש הציפיות בוודאי יגרום

אולם על מנת לתפוס את חומרת המצב אין צורך להמתין עד למימושה של תחזית אפוקליפטית זו. התוצאה השלישית של העיצוב מחדש של צה"ל כבר קיימת, והיא מתבטאת בחזרת הצבא לדפוס של התנהגות לוחמנית. לדעת לוי, הקשר בין שני התהליכים ברור למדי. להבדיל מהקבוצות הישנות, הנהנות מפירות הגלובליזציה, ולכן הן המשלמות את עיקר המחיר החומרי של

הנה אם כן, לדעת לוי, ההסבר ל"התנהלותו הלוחמנית" של צה"ל עם פרוץ אינתיפאדת אל-אקצא בספטמבר 2000 (עמ' 377-384) והשימוש המניפולטיבי שעשה בניפוח האיום הנשקף לישראל מהטילים העיראקיים באביב 2003. נכונותו המחודשת של הצבא לבחור במינון גבוה כל כך של החלופה הכוחנית (וכזכור, בחירה זאת היא סימן ההיכר של המיליטריזם) אינה

קו עימות באינתיפאדה

החיכוך עם האויב מתרחש בדרך כלל מטווח קצר ובמסגרות צבאיות קטנות למדי. לכן רמת האלימות המופעלת באירועים האלה נתונה יותר מהרגיל לשיקול דעתו של המפקד הזוטר ולעיתים אף של החייל הבודד

לתסכול בקרב הקבוצות החדשות ש"יעשו את הצבא בהדרגה לזירת התנהלותם של מאבקים חלוקתיים בעלי אופי אתני-מעמדי, מגדרי ותרבותי והשילוב שביניהם. המאבקים יתנהלו בקרב הקבוצות החדשות, המעמיקות את אחיזתן בצבא, ובהשתתפות הקבוצות החברתיות שמתוכן באים המגויסים" (עמ' 441). לדעת לוי, ביטולו של גיוס החובה – או אפילו הנהגתה של שיטת גיוס בררנית יותר מזו הקיימת היום – רק יחריפו מתחים מסוג זה (עמ' 436, 447, 456).

שקיעת תהליך השלום, לקבוצות החדשות אין אינטרס ברור ב"דה-אסקלציה" של הקונפליקט הישראלי-ערבי. למעשה, תהליך זה אף יכול לפגוע בהן – בין היתר משום שהוא יכול להביא לפירוקם של כמה מהיישובים, שבהם חלקים מקבוצות אלה הצליחו לבנות לעצמם בתים נאים בתנאים מועדפים. אם בכלל, האינטרס של הקבוצות האלה מוביל לכיוון של "רה-אסקלציה", שבאמצעותה, כמובן, גם תובלט תרומתן הגוברת למאמץ המלחמתי.

משקפת, לדעת לוי, הערכה אובייקטיבית של המצב. לאמיתו של דבר, משקפת נכונות זאת את המגמות החברתיות המתפתחות בקרב הקבוצות החדשות הנאבקות על מעמדן. יכולתן לתת ביטוי כה אלים לאוריינטציה הלוחמנית נובעת בראש ובראשונה מחדירתן לתוך הדרג הלוחם של הצבא. בהקשר הזה לוי גם מפנה את תשומת ליבנו לכך כי אופיו של העימות הישראלי-פלסטיני הנוכחי מאפשר במיוחד לתת ביטוי לאוריינטציה זו של הלוחמים בני הקבוצות החדשות:

החיכוך עם האויב מתרחש בדרך כלל מטווח קצר ובמסגרות צבאיות קטנות למדי. לכן רמת האלימות המופעלת באירועים האלה נתונה יותר מהרגיל לשיקול דעתו של המפקד הזוטר ולעיתים אף של החייל הבודד (עמ' 387).

תרומת הספר

החלק השלישי של סקירה זאת יציג כמה השגות על התיזה של לוי, אולם ההגינות מחייבת שלפני כן תצוין תרומתו.

תרומתו העיקרית של הספר מצויה, לדעתי, בפוטנציאל הגלום בו לפתיחת אשנבי מחקר חדשים. חשובה במיוחד היא הצבעתו של לוי על הקשר בין מה שהוא מכנה "ארכיטקטורה חברתית" לבין "ארכיטקטורה דוקטרינרית" (עמ' 292-293). במילים פשוטות יותר: לוי טוען כי הדרכים שבהן צבא כלשהו מפעיל את כוחו אינן משקפות רק את הערכתו המקצועית ביחס לצרכים האסטרטגיים ולנתונים המבצעיים האובייקטיביים. דוקטרינות צבאיות מושפעות גם (ואולי אף בעיקר) מגורמים שמקורם בסביבה החברתית שממנה שואב הצבא את משאביו ושלמענה הוא נלחם. אי לכך ניתוח של הרכב החברה ושל ערכיה הוא תנאי הכרחי להבנת החלטותיו של הצבא להעדיף דוקטרינה אחת על פני חברתה. זוהי תובנה משמעותית ביותר ובעלת פוטנציאל מחקרי רב. בהקשר הישראלי ניתן אפילו לכנות את החידוש הרעיוני הטמון בה כמהפכני. עד עכשיו הניח דור שלם של חוקרים כי חוויית המלחמה (על צורותיה השונות) השפיעה יותר מכל גורם אחר על עיצוב אופיה של החברה הישראלית ועל דפוסי התנהגותה. עתה מציע לוי להפוך את הקערה על פיה ולראות במבנה החברה, תוך זיהוי המגזרים הדומיננטיים שבה, מפתח להבנתן של צורות הלחימה המועדפות על צה"ל. לטעמי, קביעה זאת מקדמת את המחקר הרבה מעבר לסדר יומם של רוב "הסוציולוגים החדשים", שעדיין עסוקים בחיפוש ובגילוי מיליטריזם תחת כל פנס אפשרי ברחוב הישראלי. ניתוחו של לוי דוחק הצידה גם הרבה

מ"ההיסטוריונים החדשים", שעדיין מתאמצים להוכיח כי מעצבי המדיניות הישראלית החמיצו (ביודעין או שלא ביודעין) כל הזדמנות לבחור בדרך לא לוחמנית כדי לסיים את העימות. במקום לדשדש שוב במחלוקת האלה, שברובן הפכו כבר מזמן לעקרונות, מזמין אותנו לוי להרחיב את האופקים ולשאול שורה של שאלות מרתקות: מהם הביטויים המבצעיים של מיליטריזם? באיזו מידה מושפעות דוקטרינות צבאיות "אקטיביסטיות" ממגמות חברתיות (שחלקו של הצבא בעיצובן המקורי אולי מוגבל ביותר)? שאלות כאלה הפכו בשנים האחרונות למוקד התעניינותם של חוקרי תופעה המכונה "תרבות אסטרטגית" (Strategic Culture)³. לוי עצמו אומנם אינו מזכיר אסכולה זאת וממילא אינו מציין את פרי מחקר

חוקרי התרבות האסטרטגית מצביעים על היחסים בין חברות לצבאותיהן כעל משתנה בסיסי בחקר השימוש בכוח

(שאכן עדיין לא התייחסו באופן פרטני למקרה הישראלי), אולם ההקבלה בין עבודתו של לוי לבין חקר התרבות האסטרטגית היא מעניינת.

בדומה ללוי, גם חוקרי התרבות האסטרטגית מצביעים על היחסים בין חברות לצבאותיהן כעל משתנה בסיסי בחקר השימוש בכוח. כבר לפני שנים רבות עמדו חוקרים על השפעתם המוכחת של ממדים חברתיים "רכים" לכאורה (מורל ציבורי, חוסן פנימי, לכידות חברתית וכו') על נכונות הצדדים הלוחמים להתמיד במאבק ולשלם את המחיר הנדרש להשגת הניצחון. במילים אחרות, הושם דגש על הקשר בין גורמים חברתיים לבין קביעת תוצאותיו של הסכסוך המזוין.⁴ אולם כעת גוברת ההכרה כי ממדים חברתיים עשויים להשפיע גם על אופי המלחמות ועל תצורתן. מתוך כך נפתחת הדרך לכמה מסלולי מחקר חדשים, תיאורטיים והיסטוריים כאחד,

המתמקדים בהקשר התוך-מדינתי והתרבותי של השימוש בכוח צבאי ולא דווקא בממדים הבין-מדינתיים והמקצועיים של יישומו.⁵

מבין הסוגיות הרבות, הנידונות ברמה הזאת, שתיים ראויות לתשומת לב מיוחדת במסגרת הדיון הנוכחי. ראשית, האם מספקים גורמים פנימיים הסבר מתקבל על הדעת לצורה שבה חברות שונות מגייסות את משאביהן לצורכי מלחמות? (לדוגמא, האם יהיה זה נכון לטעון כי ההבדלים בין חברה לחברה הם מקור ההבדלים במבנים ובהרכבים של כוחות הצבא שכל אחת מהן משגרת לקרב?) שנית, האם יכולים גורמים פנים-חברתיים לספק הסבר לדרך השונה שבה שני צבאות יתנהגו בעת העימות?

יותר ויותר חוקרים נוטים היום לענות על השאלות האלה בחיוב. ככל הנראה – ובניגוד להנחות הניאו-ריאליסטיות המקובלות – אין הכרח שתכתיבים של תחרות ושל הישרדות במערכת הבין-לאומית יביאו את כל החברות לארגון צבאותיהן בדרכים פונקציונליות דומות. גם "מציאויות" אסטרטגיות משותפות, לכאורה, אינן מחייבות תמיד שאומות שונות יאמצו תפיסות ביטחון דומות. משכנע יותר להסביר את הבחירה הנעשית בתחום הצבאי באמצעות ההבדלים בדרכים שבהן בוחרות חברות אינדיווידואליות לממש את ערכיהן ולבטאם. זו הסיבה לכך שאין שני צבאות זהים או הפועלים באותה דרך.⁶ כל צבא משקף את השפעת הסביבה התרבותית המקומית (הכוללת גם את המסורת ההיסטורית), שבה צמחו החיילים המשרתים בו. לפיכך, גם כאשר ניתנת לצבאות שונים גישה למשאבים טכנולוגיים ולאמצעי לחימה דומים, יאמץ כל אחד מהם את המערך ואת צורת הלחימה הייחודיים לו. גורמים חברתיים אינם משפיעים איפוא רק על היעילות בשדה הקרב, אלא גם על התנהגות הכוחות במהלך העימות. זוהי ההצדקה לזיהוין של דרכי לחימה שונות בקרב תרבויות וחברות שונות.⁷

זאת ועוד. ניתן לשער כי הנסיבות החברתיות, המספקות בסיס להבנת

ההבדלים בהתנהגות הצבאית של מדינות, יסבירו גם שינויים בהעדפת דוקטרינות בתוך המדינות האינדיווידואליות עצמן. השערה זאת ודאי נכונה כאשר מתרחשות במדינה תמורות פנימיות יסודיות, דוגמת אלה שעברו על צרפת ב-1789, על רוסיה ב-1917 ועל איראן ב-1979. בעקבות התמורות הקיצוניות בשלוש המדינות האלה שונה באופן קיצוני

מבנה הכוחות המזוינים, ונוסחו מחדש התפיסות הדוקטרינריות שלפיהן אמורים היו הכוחות לפעול. האם שינויים דומים עשויים להתחולל גם כאשר תהליכי התמורות בזירה הפנימית ממושכים והדרגתיים יותר וטראומטיים הרבה פחות? האם ניתן לצפות גם אז לעיצובן של דוקטרינות צבאיות חדשות?

השינויים החלים ביחסי צבא-חברה בעולם הדמוקרטי המערבי מאז שנות ה-90 של המאה הקודמת מספקים מעבדה מצוינת לבחינת הסוגיות האלה. אם אכן אנו עדים בתקופה הזאת להיווצרותם של חברות "פוסט מיליטריסטיות" ושל צבאות "פוסט מודרניים", כפי שנטען⁸, האם ניתן לצפות גם להופעתה של "מלחמה פוסט מודרנית"

(או, בניסוח אחר, "מלחמה פוסט הרואית")⁹, עם כל המשתמע מכך מבחינת אופי הלחימה? תרומת ספרו של יגיל לוי היא המסגרת המחשבתית שהוא מספק להצגת שאלות דומות גם בהקשר הישראלי. ספר זה בוודאי יהפוך למקור בסיסי לכל חוקר עתידי, שיתעניין במקורותיה החברתיים האפשריים של התרבות האסטרטגית של ישראל וביטויה בתקופות שונות. באותה מידה יכול מחקרו לשמש כמסד לבחינת המשותף והשונה בין המקרה הישראלי

לבין התנסותן של חברות דומות אחרות. לאור האפשרויות הרבות למחקר השוואתי הגלומות במחקרו, חבל מאוד שלוי עצמו מגביל את אופקיו בצורה ממושמעת כל כך לד' האמות של ארץ-ישראל. אומנם במבוא לספר הוא מציין כי "למרות נטיית ליבנו האתנוצנטרית, המקרה הישראלי אינו ייחודי" (עמ' 17),

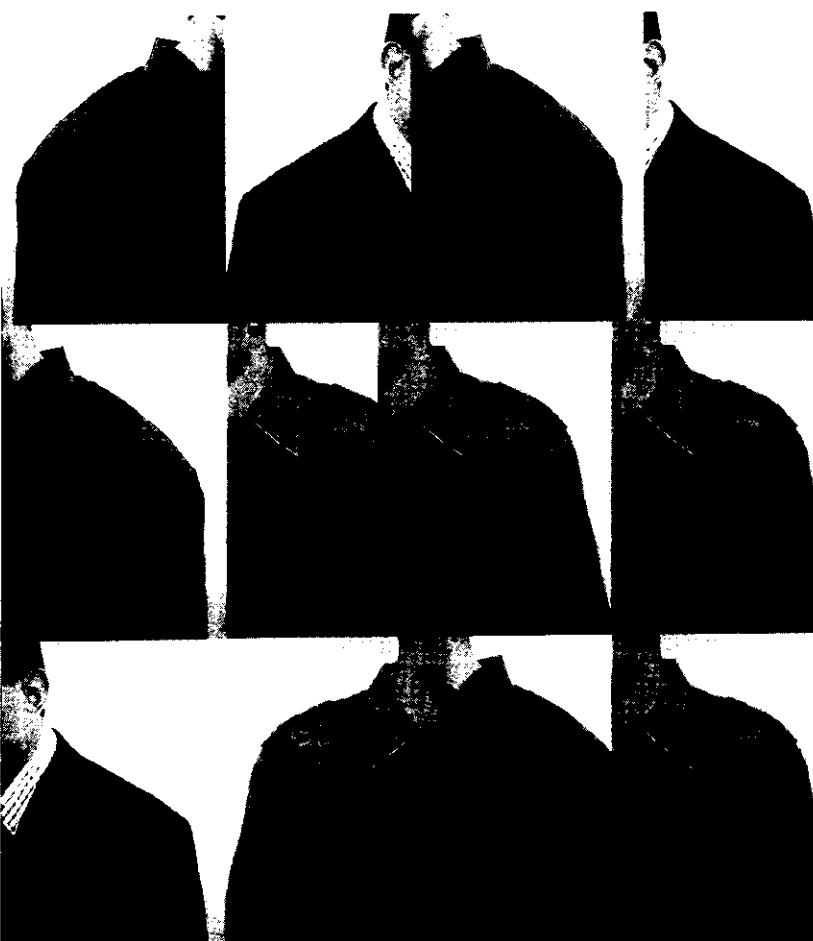
דיוניו במרכיביו בהקשר הישראלי. עם זאת, בסך הכול פיתח לוי תבנית מחקר מקורית ומקיפה ונשאר צמוד אליה לאורך כל ספרו. הוא אינו רק בוחן את תולדות צה"ל כארגון חברתי – תיאור שהוא הישג בפני עצמו – אלא הוא גם מצביע על השילוב בין השינויים שחלו בתוך הצבא לבין התרחשויות בור-זמניות במישורים אחרים. ואכן לוי אינו מחמיץ שום הזדמנות להמחיש את ביטויי "המיליטריזם החומרני" ואת התפתחותו. עד כמה שיכולתי לראות, התחומים הרלוונטיים האפשריים היחידים שאינם זוכים להתייחסות הם הבידור והספורט. חוץ מתחומים אלה מובטח לקורא למצוא הכול בספר: כלכלה, דת, התיישבות, עלייה, מגדר, מדיניות חברתית, פוליטיקה. ואם החמיץ דבר מה, תמיד ניתן להיעזר ברשימה הביבליוגרפית המקיפה ובמפתחות המצוינים לאישים ולנושאים.

השגות

כל מי שמעז לחבר ספר כה מקיף, "מזמין" לעצמו צרות. דווקא מאחר שהספר מציג תמונה כל כך פנורמית ומשתדל לבצע אינטגרציה כל כך הדוקה בין תהליכים שונים, הוא חושף את עצמו לחיצי ביקורת בחזית רחבה במיוחד. יכולת "ההגנה" של המחבר תלויה ביכולתו לשכנע כי מחקרו עומד איתן על שתי רגליים עיקריות: הרגל הראשונה היא מתודולוגית – הוכחה כי שאלות המחקר והשערותיו נוסחו כראוי. הרגל השנייה היא אמפירית – עדות כי הנתונים אכן מובילים למסקנותיו של המחבר לגבי "המיליטריזם החומרני". ללא שתי הרגליים האלה עלולה התיזה כולה להיות (כמאמר חז"ל במסכת חגיגה, פרק א' משנה ח') בחזקת "הררים התלויין בשערה", ש"אין להם על מה שיסמכו". קודם כול יש לבחון את "הרגל

צבא אחר לישראל

מיליטריזם חומרני בישראל

יגיל לוי

אולם להוציא את דיונו במקומם של נשים ושל הומוסקסואלים בצבא (פרק 11), התייחסותו להתרחשויות במקומות אחרים בעולם מוגבלת בדרך כלל להערות השוליים או לאמירות אגביות, המסתפקות בהפניות ביבליוגרפיות (למשל: עמ' 175, 190, 287, 331, 392, 444, 458). לטעמי, היה הקורא יוצא נשכר לו היה המחבר מוצא מקום לדיון שיטתי במקבילים אפשריים ל"מיליטריזם החומרני" בארצות אחרות, ובמקביל מוחק את החזרות הרבות המאפיינות חלק גדול מדי של

המתודולוגית". בדומה לסוציולוגים אחרים, מבסס לוי את מחקרו על הנחת היסוד, שהקבוצה החברתית שאליה משתייך הפרט מהווה את יחידת הניתוח הטובה ביותר ולא הפרט עצמו. התנהגות הפרט משקפת את המניעים החומריים של הקבוצה שממנה הוא שואב את זהותו. מכאן נובעת המסקנה כי ניתן לאפיין גישות שונות לצה"ל בחברה הישראלית – ובפרט ציפיות שונות מהשירות בצה"ל – על-פי מיפוי מוצאו והשתייכותו של האזרח-החיל או החיילת (עמ' 491).

בכמה מקומות לאורך הספר משדר המחבר עצמו אי-נחת מסוימת מגישה מתודית זאת. לוי מודה, למשל, שהמתודה יכולה להיגרר להכללות פשטניות ולתיאורים מונולטיים מדי (ראו, לדוגמא, את הודאתו באשר להטרונגניות של ציבור "הכיפות הסרוגות" בעמ' 345). לוי בוודאי ער לכך שמורכבותן של הקבוצות ה"פריפריאליות" אינה תואמת את התיאור החד-ממדי הנדרש על-ידי ההיגיון הצרוף של התיזה שלו. כשם שבני הקבוצה הדומיננטית נהנים מזהות מורכבת (compound identity), בהיותם – בו זמנית – גם מערביים, גם חילוניים, גם גברים וגם חלק מהמעמד הבינוני והבינוני-הגבוה, כך בוודאי יש לראות גם את בני הקבוצות האחרות. גם הם אינם רק דתיים או רק מזרחיים, או רק נשים, או רק עולים, וכו'. זהותם של בני הקבוצות האלה היא תוצאה של תמהיל מורכב של כמה מבין האלמנטים האלה. משום כך לוי עצמו נדרש לפעמים לעדן את הקטיגוריות שלו, למשל על-ידי ציון העובדה שכמה מזרחיים ועולים הפכו להיות ניידים הרבה יותר מאשר אחרים בסולם החברתי.

האם די בכך? לדעתי הוספת תת-קטיגוריות ("מזרחיים ניידים יותר" לעומת "מזרחיים ניידים פחות" ו"עולים ניידים יותר" לעומת "עולים ניידים פחות") היא לא יותר מאשר תיקון קוסמטי. אין ביכולתה לפתור את הבעיות המתעוררות עקב ההתייחסות לקבוצה הסוציולוגית כאל יחידת הניתוח המתאימה לנושא הנידון. סיבה

מרכזית לכך היא העובדה שרוב הקבוצות המתוארות בספר נמצאות במצב של "זהויות משתנות" (shifting identities). כלומר, המשקל שבני הקבוצות עצמם מייחסים למרכיבים השונים של זהותם אינו חייב להיות קבוע. להפך, ניתן לצפות לכך שהוא ישתנה בהתאם לשינויים באתר החברתי שבו נמצא היחיד. בפשטות, גבר שעלה ארצה לא מזמן מאתיופיה יזדהה יותר עם גברים אחרים כאשר הוא נמצא בסביבת נשים (בפרט אם הן בנות אותה עדה), אבל יזדהה יותר עם עולים כאשר הוא בחברת ותיקים (גברים או נשים) ויזדהה יותר עם אתיופים כאשר הוא נמצא בחברת עולים אחרים מחבר המדינות. זהות היא איפוא תלויה הקשר לא פחות מאשר תלויה מוצא. נראה שספרו של לוי אינו מתייחס לאפשרות הזאת, ולכן

בכל שלב של הניתוח נדחקים הגורמים האישיים לתוך המגרסה האנונימית של הניתוח הקבוצתי, שמשתניו הדומיננטיים הם מניעים כלכליים ו/או שאיפות לסטטוס

מציג תמונה סכמטית מדי של התנהגות – וזאת דווקא בסביבה הצבאית, שבה הניידות של היחיד בין סטטוסים חברתיים שונים יכולה להיות גדולה במיוחד.

אחת מתוצאותיה של הגישה נטולת ההקשר המסתמנת בספר היא הצורך להתאים כל התפתחות לתבניות הסוציולוגיות שהוכנו על-ידי המחבר, גם אם במציאות אין היא תואמת אותן. נוצר כך רושם של משחק שתוצאותיו ידועות מראש, מאחר שקבוצות מתנהגות בהתאם למעין קוד גנטי שהוא אינהרנטי למעמדן בחברה. לפעמים התוצאות אינן מתקבלות על הדעת.

למשל: כפי שכבר תואר לעיל, צה"ל של היום מפוצל – לדעת לוי – לשני ארגונים: האחד "היי-טקי", המשמש מפלט לאליטה הישנה; והאחר

"קונוונציונלי", שבו בולטת נוכחותן של קבוצות השוליים. לוי גם מצביע על קשר בין ההתפתחות הזאת לבין הלוחמנות המחודשת של צה"ל: "הקצונה החדשה, הצומחת מחוץ למעגלי האליטות הוותיקות, מפגינה רגישות מוגבלת, יחסית. היא אף מגלה התלהבות יתר לפעילות לוחמנית כחלק מהעתקתה של אוריינטציה אתנית-לאומית לשדה הפעולה הצבאי" (עמ' 388). כל זה בניגוד למצב, שלדעת לוי שרר באינתיפאדה הראשונה, ששימשה "פס ייצור לקצונה רגישה, יחסית... שגויסה בשיעור ניכר מקרב האליטות החברתיות" (עמ' 387-388). את ההשוואה ממקד לוי גם לפסגת הפירמידה הצבאית – בין רב-אלוף דן שומרון, שהטיף ל"צבא קטן וחכם", לבין רב-אלוף שאול מופז, שמינויו לרמטכ"ל "גילם במידה רבה את השינוי בהרכב החברתי של הצבא".

קשה להשתכנע מניסיונו של לוי לעקור הרים של עובדות ולטחון אותם זה בזה, כדי שיתאימו לסד של תבניות סוציולוגיות. לא פעם סוטים השחקנים עצמם מהטקסט שהוכן עבורם. כפי שמצוין בפירוש על-ידי אחד ממקורותיו של לוי,¹⁰ היה זה דווקא רב-אלוף מופז, המזרחי שבקושי התקבל לקורס קצינים, שפיקד על המהלכים המעשיים ששידרגו את הרובד הטכנולוגי של צה"ל ("צה"ל 2000", "עידן 2003"). זאת בניגוד לקודמיו המערביים, שאומנם הצהירו הצהרות רבות על הצורך להתכונן ל"שדה הקרב העתידי", אך בפועל עשו מעט בנידון. לעומת זאת היה זה דווקא סגנו של מופז, אלוף משה (בוגי) יעלון (מערבי מקריית-חיים, קיבוצניק לשעבר, ובקיצור התגלמות "האליטה הרגשית, יחסית"), שהיה אחראי להכנת צה"ל לקראת האינתיפאדה השנייה, ושעיצב את צורת התגובה של הצבא לפריצתה.

ככלל, ניתוחו של לוי משאיר מעט מאוד מקום לפְּקָט ולתפקיד שניתן לייחס לאישיותו של האדם בקביעת התנהגותו האינדיווידואלית. קורבן בולט במיוחד של גישה זאת הוא יצחק רבין, שגילם את המעבר מ"אסקלציה" ל"דה-אסקלציה" צבאית – מעבר

המובלט מאוד בספר. לאור זאת מותר היה לצפות לניתוח מפורט של דרכו של רבין להסכם אוסלו ומעבר לו – דרך שהייתה לאודיסיאה המרתקת והגורלית ביותר בכל תולדות המדינות הישראלית. אולם הקריאה בפרק השמיני של הספר, הדין בפרשה הזאת, גורמת לאכזבה רבה. לוי כופר במפורש בחשד שיכול להתעורר כי הוא מציג תיאור דטרמיניסטי של ההתרחשויות הדרמטיות של שנת 1993 (עמ' 271). אולם מאחר שזה דווקא הרושם שנוצר

שפר חלקם של אזובי הקיר. בכל שלב של הניתוח נדחקים הגורמים האישיים (ובפרט אמונות ודעות אישיות) לתוך המגרסה האנונימית של הניתוח הקבוצתי, שמשתניו הדומיננטיים הם מניעים כלכליים ו/או שאיפות לסטטוס. לדברי לוי עצמו (במהלך דיון על תופעת הסרבנות, עמ' 425): "אין אנו עוסקים בדפוס התנהגות אינדיווידואלי, אלא בדפוס קולקטיבי, הניזון מיחסים חברתיים-פוליטיים, המאפילים על מניעים אינדיווידואליסטיים". נראה לי

את כל השאלות האלה מקריב לוי על מזבח התבניתיות של המיליטריזם החומרי. ככלל, הוא מצהיר, "אין רלוונטיות לעיסוק בחשיפת מניעיהן של הקבוצות הפעילות בחברה הישראלית-יהודית" (עמ' 81 הערה 5) וכן: "מערך האינטרסים החברתיים המניע את השחקנים המעורבים מפורש (על-ידי המחבר) באמצעות האפקטים של מעשיהם, לאו דווקא כוונותיהם המפורשות, כפי שהם מנסחים אותן" (עמ' 55 הערה 4 ושוב בעמ' 486).

דחפור של צה"ל מכנה מחסום

לוי מניח כמובן מאליו כי באינתיפאדת אל-אקצא התנהג צה"ל בצורה ברוטלית במיוחד כלפי האוכלוסייה הפלסטינית האזרחית - בוודאי בהשוואה לאינתיפאדה הראשונה

מתיאורו, לא נותר לנו אלא לצטט את הפתגם הצרפתי הישן: Qui s'excuse, s'accuse ("המתנצל מאשים את עצמו"). במקום תיאור רב-ממדי של אישיותו המורכבת של רבין, תוך התמודדות עם מגוון המניעים שהביאו אותו ללחוץ את ידו של ערפאת, מוצגת בפנינו דמות פלקטית, שמעשיה מתוארים כתגובות רובוטיות כמעט לתמורות שחלו בפריזמות התועלתניות של המעמד שאליו השתייך.¹¹ אם כך בנוגע לארזים, בוודאי שלא

כי הקורא בן המאה ה-21 רשאי לצפות לגישה היסטוריוגרפית מאוזנת ומעודכנת יותר. חקר השפעתה של תפיסת הזהות על התנהגות הפרט בוודאי עדיין חשוב, אך ספק אם קיימת הצדקה לפסול מראש כל כלי ניתוח אחר. מה לגבי האקראיות (אותו "כאוס" מפורסם)? מה לגבי תרומתו של מבנה האישיות של כל פרט ופרט? ומה לגבי השפעת אמונות על מעשי האדם? האם אין מקום לשאול זאת בתקופה של מחבלים-מתאבדים?

השטחיות בתיאור המניעים של פעולת הפרט היא המאפשרת גם את המתודולוגיה הרטרואספקטיבית המנחה את לוי: מתוך התבוננות בתוצאות התהליך הוא מציע הסבר להתפתחותו. "הנחנו כי לקבוצות יש היכולת בצמתים מסוימים להפוך על פיהם מהלכים, אשר בחלוף הזמן מתברר כי הם מרעים את מצבן. אם לא עשו כן, אין זאת אלא שהתקבלה תוצאה משביעת רצון מנקודת מבטן" (עמ' 486). השאלה המרכזית העומדת איפוא בפני המחבר

לאורך כל הספר היא: איזה מגזר זכה להטבות כתוצאה מהתעצמות הצבא (עמ' 485) ונהנה מה"אסקלציה" של העימות? ההנחה היא כי התשובה לשאלה הזאת תבהיר את פשר התמורות המקיפות יותר ביחסים בין החברה הישראלית לצה"ל.

ניסוח זה אינו שונה בהרבה מהעצה ששם הסופר ארתור קונן דויל בפי שרלוק הולמס באחת משיחותיו עם ידידו ד"ר ווטסון. פענוח רצח, אמר הולמס, מתחיל ונגמר בשאלה? *cui bono?* ("מי הנהנה?") ייתכן כי שיטה זאת אכן מתאימה לעבודת הבלש, אך ספק רב אם היא מתאימה באותה מידה להיסטוריון. צמצום שדה הראייה לתיאור חד-ממדי של סיבה אחת (ובמיוחד כשמדובר באפקטים קבוצתיים בלבד), המובילה לתוצאה מסוימת, עלול להביא לפשטנות יתר בפירוש התפתחויות ולהתעלמות מרבדים שלמים של החוויה האנושית, שאף הם חלק מהתהליך שהביא לתוצאה הזאת. גם אם שיטה זו אינה מעוותת את ההיסטוריה, היא בוודאי אינה עושה צדק עם מורכבותה.

בכך חוטא, לדעתי, ספרו של לוי. מלבד נטייתו לשלול מהפרט את האינדיווידואליות שלו, הוא גם ממעיט בחשיבות ההיסטורית של מניעים ערכיים, שבלעדיהם מותר האדם מן הבהמה – אֵין. לשיטתו, למשל, ההסבר לתופעת הסרבנות לשירות צבאי בשטחים הוא בעובדה שמבחינת המעמד הבינוני החילוני שכרו החומרני של הכיבוש יוצא בהפסדו. האם פירוש הדבר שאין לייחס כל משמעות לטענתם הפילוסופית-מוסרית של הסרבנים עצמם, המגדירים את השליטה של עם אחד על עם אחר כבלתי צודקת ובלתי מוסרית?

אם נפנה מהרובד המתודולוגי אל "הרגל השנייה" שעליה עומדת התיזה המוצגת ב"צבא אחר לישראל", נמצא גם כאן מקום להשגות. עיקר הביקורת בתחום זה היא על כך שהחומר האמפירי המובא על-ידי המחבר אינו מספק ביסוס לטיעונו. לעיתים אף נוצר רושם שהמחבר "מכופף" את העובדות על מנת להתאימן להשערותיו.

דוגמא בולטת לכך מצויה בפרק השביעי – "משבר המוטיווציה המעמדי" – העוסק בשחיקת נכונותם של בני האליטות הוותיקות לשרת ביחידות השדה, כפי שהתגלתה בשנים 1991–1996. לוי מייחס משמעות רבה לתופעה הזאת – הן בגלל הפרסום שניתן לה בזמנה על-ידי צה"ל עצמו והן בגלל התאמתה למגמת ה"דה-אסקלציה" שאותה הוא מזהה, כזכור, כאחד ממאפייניה של האליטה הוותיקה באותן השנים. לאור זאת יש חשיבות מיוחדת בבדיקת הנתונים לגבי עצם קיומו של "משבר המוטיווציה" והיקפו. בכל הנוגע למספרים מהימנים, מקורו העיקרי של לוי (עמ' 238) הוא מאמרם של ברוך נבו ויעל שור, "התחזה בין צה"ל לחברה הישראלית: מיקוד על שירות החובה", שפורסם על-ידי המכון

ככלל, חלקים רבים מדי של "צבא אחר לישראל" יכולים לשמש מקור השראה לכל מי שמחפש תיאורים סטריאוטיפיים של מגזרים שונים בחברה הישראלית

הישראלי לדמוקרטיה בשנת 2002 כאחד מפירותיו של "פרויקט צבא וחברה", המשותף למכון ולצה"ל. מאמר זה אכן מצביע על כך שבשנות ה-90 חדל צה"ל, הלכה למעשה, מלהיות "צבא העם". הנתונים המוצגים בעמ' 12 במאמר מראים כי בקרב הגברים שיעור המתגייסים מקרב השנתון ירד מ-84% בשנת 1990 ל-79% בשנת 1999. לוי מצטט נתונים אלה כהלכה, ובכך יוצר רושם כאילו הם מספקים סימוכין לטענתו בדבר "משבר המוטיווציה" (הוא מקפיד תמיד להקיף מונח זה במרכאות) בקרב האליטות הוותיקות. אולם בדיקה מעמיקה מעט יותר מראה כי רושם זה מוטעה ומטעה, לעמוד הבא במאמרם של נבו ושור, שבו פורסמה טבלה תחת הכותרת (באותיות קידוש לבנה): "סיבות לאי-גיוס: גברים יהודים". עיון בטבלה הזאת מראה כי

הקשר בין הירידה בשיעור הגיוס לבין מגמות של "דה-אסקלציה" בקרב בני האליטה הוותיקה רופף הרבה יותר ממה שמבין קורא תמים של "צבא אחר לישראל". מתברר כי הסיבה הבולטת לירידה בשיעור המתגייסים באותה תקופה הייתה הקפיצה במספרם של בני הציבור החרדי המצהירים ש"תורתם אומנותם". ב-1990 נכללו 4.6% מכלל מחויבי הגיוס בסעיף זה (לעומת 3.7% ב-1980), ולפי התחזית של נבו ושור, אמור היה השיעור להכפיל את עצמו ל-9.7% עד 2002–2003. במילים אחרות, הנתונים מראים כי בערך שליש מאותם 20% מסך כל הגברים היהודים שלא התגייסו לצה"ל בסוף שנות ה-90 השתייכו לציבור החרדי. בוודאי שבינם לבין "משבר המוטיווציה" אין ולא כלום.¹²

גם אם נניח לרגע שכל שאר מקבלי הפטור משירות מסיבות אחרות (רפואיות, סף גיוס, רישום פלילי, היעדרות מהארץ, מוות) היו מערביים חילוניים מהמעמד הבינוני והגבוה (הנחה שלא הוכחה כלל), עדיין נמצא כי קצב הירידה בשיעורי הגיוס בקרב הקבוצה הזאת בשנים הרלוונטיות (1990–1999) היה מוגבל ל-3% לכל היותר. אמת, המגמה הזאת בוודאי ראויה לתשומת לב ואף לבדיקה משלימה, אך עד שתבוצע בדיקה מעין זאת, רצוי לשמור על פרופורציה נכונה. (אגב, האם לא ניתן ללמוד הרבה יותר על מצב המוטיווציה משיעורי הנכונות ואי-הנכונות לצאת לקורס קצינים מאשר משיעורי ההיענות לצווי גיוס?) במקום זאת נראה כי לוי מרשה לעצמו להיסחף. ללא כל הצדקה סטטיסטית גלויה לעין הוא מתקדם בצעדי ענק מאמירה לגבי "התרחקות" האליטה הישנה מעצם השירות (עמ' 241) להצהרות על "נטישה" (פעמיים בעמ' 286) מצד בני מעמד זה, שבדמיונו "פנו עורף" (עמ' 295) לצה"ל והחלו "לנטוש את הצבא בכללותו" (עמ' 487). אכן, "הררים התלויים בשערה".

נטייה דומה להתעלמות מהצורך לגבות את השערותיו על-ידי בסיס נתונים מופיעה גם בהקשרים אחרים. כך, למשל, מניח לוי כמובן מאליו כי

באינתיפאדת אל-אקצא התנהג צה"ל בצורה ברוטלית במיוחד כלפי האוכלוסייה הפלסטינית האזרחית – בוודאי בהשוואה לאינתיפאדה הראשונה (ראו עמ' 382. משום מה, פעולת קיביה ב-1953 אינה נזכרת בהקשר הזה). שינוי זה הוא קושר לעובדה כי "המשימות המחוככות יותר" עם המיליציות ועם האוכלוסייה הפלסטינית מבוצעות היום על-ידי "הקבוצות החדשות" (עמ' 384).

הדבר היחיד המובן מאליו בטעונונים האלה הוא העובדה שהם טעונונים הוכחה. לכל הפחות נדרש המחבר לציין את הקריטריונים שהוא מאמץ כדי למדוד את מפלסי הברוטליות השונים, ועל סמך נתונים רלוונטיים (כמו אלה הנמצאים בדו"חות של הצלב האדום או של ארגון "אמנסטי", למשל) לערוך השוואה מדויקת בין שתי האינתיפאדות. בוודאי שמוטלת עליו חובת ההוכחה כי רוב "מפעילי דחפור ההורסים בתים, חיילי הנדסה וחיילי חי"ר הפורצים לבתים באמצעות ביקוע קירותיהם, לוחמי שריון המפעילים אמצעי ראיית לילה מתוחכמים לאיתור פלסטינים חמושים" הם מזרחיים, מהגרים חדשים, חובשי כיפות סרוגות "ומעט נשים" (עמ' 385). בולטים בהיעדרותם מהרשימה הזאת טייסי המסוקים המבצעים את החיסולים הממוקדים. האם גם מקורם החברתי הוא מקרב "הקבוצות החדשות"? איה פירוט ההרכבים של הגדודים הרלוונטיים? האם השערותיו (הנראות לעיתים כהאשמות) של המחבר לגבי אופיין של הקבוצות החדשות נתמכות על-ידי תרשימי בתי-הדין הצבאיים, שהעמידו למשפט חיילים ומפקדים שנאשמו בביזה, בהרג וב"התנהגות בלתי הולמת" מכל סוג אחר? כרגע אין לכל אלה על מה להסתמך.

ככלל, חלקים רבים מדי של "צבא אחר לישראל" יכולים לשמש מקור השראה לכל מי שמחפש תיאורים סטריאוטיפיים של מגזרים שונים בחברה הישראלית. למשל, העובדה כי מספר מקבלי שחרור מוקדם מצה"ל "מטעמים נפשיים" עלה בשיעור ניכר בראשית שנות ה-2000 (עמ' 386)

נזקפת לחובת בני המעמד המערבי-חילוני, המבטאים בדרך זו כי "גישתם הלוחמנית" מרוסנת יותר ביחס לזו של הקבוצות החדשות. עובדה זאת גם משמשת הוכחה לכך כי "הצבא" (לצורך העניין מוכן לוי להעניק לגוף מורכב זה את היכולת לקבוע מדיניות אחידה ועקבית – אך אנונימית – בנושא) "הרחיק משורותיו, בעיקר מהיחידות הלוחמות, חלק מהחיילים הרגישים והעצמאיים בדעותיהם, הנמנים (לטענת לוי) בשיעורים ניכרים עם מקבלי הפטור".

מאחר שטענה זאת תואמת את תבניתו, לוי אפילו אינו שוקל הסבר אפשרי חלופי לתופעת ה"פטור" – כגון הסברה שמספר רב של מקבלי שחרור מוקדם מצה"ל נמנים דווקא עם בני משפחות העולים, המבקשים לסייע לפרנסת קרוביהם. במקום זאת, הוא כנראה מעדיף להסתמך על תחושות בטן בלתי מוכחות לחלוטין. באותה מידה הוא מסיק מזהותם של קורבנות צה"ל באינתיפאדה השנייה (רובם מזרחיים, חובשי כיפות סרוגות ועולים חדשים, בתוכם לא יהודים) את המסקנה הסטריאוטיפית, שהקבוצות שאליהן השתייכו הקורבנות מגלות "אוריינטציה אתנית-לאומית ומיליטריסטית" מובהקת יותר מאשר בני האליטות הוותיקות.

כל דעה המתאימה לתחושות האלה מקבלת מהמחבר תעודת הכשר. מתוך כך נכון המחבר לצרף לטענה בדבר קיומה של "אוריינטציה אתנית-לאומית" גם אזהרות חמורות לגבי הסכנה הטמונה במה שפרופ' יורם פרי כינה פעם "המיליטריזם הדתי" (לוי, עמ' 341). תופעה זאת מאיימת, לדברי לוי, "על נכונות הצבא להטמיע בדפוסי פעולתו חלק מהרכיבים הליברליים-חומרניים של התרבות האזרחית החדשה ועל הירתמות הצבא לתהליכי דה-אסקלציה" (עמ' 342). לטענתו של לוי, מובילי "המיליטריזם הדתי" – נוסף על הרבנים (האנונימיים בספר זה) של הציבור הדתי-לאומי – הם אותם קצינים חובשי כיפות סרוגות, שבשנים האחרונות מונו לתפקידים בכירים בצה"ל. כאן אכן נוקב לוי בכל השמות

המוכרים (המכונים במקום אחר בספר "תא"ל אלעזר] שטרן וחבריו"), ולמען התפארת מוכן אפילו להוסיף עליהם עוד. כך נכנס לרשימת המוקצים מחמת מיאוס גם אלוף יפתח רוזן-טל, אף שככל הידוע אינו נוהג לחבוש כיפה כלשהי, סרוגה או אחרת. כנראה די בכך שרוזן-טל הקים את ביתו מעבר לקו הירוק, ואשתו מוסמכת לשמש כטוענת רבנית כדי להכריז עליו כ"מזוהה" עם "הכיפות הסרוגות" (עמ' 340). השמועות על מות המקרתיזם באמת היו מוקדמות מדי... נוכחותם הגוברת של חובשי כיפות

סרוגות ביחידות השדה כנראה מוציאה את לוי משיווי משקלו. אם לא כן, קשה להבין מדוע הוא מוסיף לחשדות הישנים, המועלים כמעט דרך קבע כלפי חיילים אלה,¹³ כמה האשמות מקוריות יותר. הוא אינו מסתפק בטענה המקובלת כי הם ידרשו לעצב את הצבא באופן שייתן לגיטימציה להשקפת עולמם הייחודית, וגם אינו מגביל את עצמו לאזכור הפוטנציאל הקיים, לדבריו, להתנגדות אלימה מצד המגזר הדתי-לאומי לפינוי התנחלויות ("ויש להזכיר בהקשר זה שחלק מהמתנחלים לא היססו בעבר לאחוז בנשק נגד הפלסטינים המקומיים", עמ' 343). על כל אלה הוא עוד מוסיף מאפיין חדש: לחיילי הכיפות הסרוגות הוא מייחס באופן גורף תפקיד מרכזי בטיפוח אותה "התלהבות-יתר לפעילות לוחמנית", שלטענתו מאפיינת את התנהגותם של דרגי השדה באינתיפאדה הנוכחית.

הופעת האשמה זו בחיבור מדעי מפליאה במיוחד, מאחר שהיא אינה מתיישבת כלל עם העדויות הרבות הקיימות לגבי ניסיונותיהם הפרטניים והמרובים, יחסית, דווקא של חיילים אלה ושל מוריהם להתמודד עם הסוגיות המוסריות-הלכתיות המתעוררות בעקבות החיכוך של צה"ל עם אוכלוסייה פלסטינית אזרחית. סוגיות אלה נידונות בהרחבה בבמות שונות,¹⁴ וסקירה מדוקדקת של הדיונים אינה מעידה כלל על "התלהבות-יתר" של ציבור שלם לפעילות לוחמנית.¹⁵ אולם מדוע צריך לוי להתאמץ בקריאת חומרים מורכבים אלה, אם הוא יכול להסתפק בקומץ ציטוטים עסיסיים,

שמקורם בכתבות עיתונאיות (עמ' 388)?

סיכום

בסופו של דבר, ערכו של ספר מסוג זה נמדד ביכולתו לעורר את סקרנות הקורא ולהשאיר אותו עם הרגשה של רווח אינטלקטואלי המצדיק את המאמץ הכרוך בקריאתו. בסיכומי של דבר, חוששני כי "צבא אחר לישראל" עומד רק בחלק הראשון של מדד זה. הספר אכן מעורר סקרנות, וכאמור פותח פתח לתחומי מחקר חדשניים וחשובים. אולם התוצאה הסופית היא תחושה של אכזבה ושל תסכול. במקום לנסות לעקוב בצורה מעמיקה אחר הזיקה בין מה שהוא מכנה "הארכיטקטורה החברתית" של צה"ל לבין "הארכיטקטורה הדוקטרינרית" של התנהגותו המבצעית, התפתה לוי ללכת בנתיבי הניתוח הסטריאוטיפי, שלפיו קיים צופן אחד (הידוע מראש) לכל המסכת של יחסי צבא-חברה בישראל ומפתח אחד (שמקורו, ככל הנראה, רק בדעות קדומות) להבנת התפתחותם. לדעתי, לא זו הדרך לקידום המחקר וההבנה בנושא כה מורכב, כה מסקרן וכה חשוב.

הערות

1. ברוך קימרלינג, קץ שלטון האחוסלים, כתר, תל-אביב, 2001. על שורשי המיליטריזם בישראל ראו בהרחבה: אורי בן-אליעזר, דרך הכוונת – היווצרותו של המיליטריזם הישראלי 1936-1956, דביר, תל-אביב, 1995, המצוטט אצל יגיל לוי פעמים רבות.
2. Yagil Levy, *Trial and Error: Israel's Route from War to De-Escalation*, Albany, NY, SUNY Press, 1997
3. עיקרי אסכולה זאת מוצגים בתוך: Alaister Iain Johnston, "Thinking About Strategic Culture", *International Security*, 19/4, spring 1995, pp. 32-64; וכן שני מאמרים בתוך: Cal Jacobson (ed.), *Strategic Power USA/USSR*, London, Macmillan, 1990; J. Snyder "The Concept of Strategic Culture: Caveat Emptor" and K. Booth, "The Concept of Strategic Culture Affirmed" ראו גם: Peter J. Katzenstein (ed.), *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, New York, Columbia University Press, 1996

דוגמאות ליישום האסכולה זאת נמצאות בתוך:

John W. Jandoral, "War and Culture: A Neglected Relation", *Armed Forces & Society*, 25, 1999, pp. 541-556; Elizabeth Kier, "Culture and Military Doctrine: France Between the Wars", *International Security*, 19, 1995, pp. 65-93; Dan Reiter and A.C. Stam, "Democracy and Battlefield Military Effectiveness", *Journal of Conflict Resolution*, 42, 1998, pp. 259-277; Kurt Dassel, "Civilians, Soldiers and Strife: Domestic Sources of International Aggression", *International Security*, 23, 1998, pp. 107-140; Novell de Atkine, "Why Arab Armies Lose Wars", *Middle East Quarterly* 4, 1999, pp. 8-21

4. נושא זה נידון כבר על-ידי סון טסו, מקיאבלי וקלאוזוביץ. הוא זכה להתייחסות מיוחדת במחצית השנייה של המאה ה-20. ראו: מייקל הווארד, "הממדים הנשכחים של האסטרטגיה" (נדפס לראשונה באנגלית ב-1979), תורגם בתוך: אפרים ענבר, **המלחמה, מושגי יסוד ביחסים בינלאומיים**, תל-אביב, האוניברסיטה הפתוחה, 1998, עמ' 120-129; וכן:

Steven Rosen, "War Power and the Willingness to Suffer", *Peace, War and Numbers*, edited by Bruce M. Russett, Sage Publications, Beverly Hills, 1972, pp. 167-183; Stephen Peter Rosen, "Military Effectiveness: Why Society Matters", *International Security*, 19, 1995, pp. 5-31; A.C. Stam, *Win, Lose or Draw: Domestic Politics and the Crucible of War*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1996

5. דוגמאות לכך ניתן למצוא בתוך: John Kupchan, *The Vulnerability of Empire*, Ithaca, Cornell University Press, 1994

6. הנושא מודגש במיוחד אצל ג'ון קיגן, **תולדות הלחימה** (תורגם על-ידי מ' ברקאי), תל-אביב, דביר, 1996

ראו גם הדגמה מפורטת בתוך: John Keegan, *Six Armies in Normandy: From D-Day to the Liberation of Paris*, London, J. Cape, 1994; Paul Eliot, *Warrior Cults*, London, Blandford, 1995

7. המחקר המסודר בנושא התחיל כבר בשנות ה-70, עם פרסום הספר:

Russell F. Weigley, *The American Way of War*, New York, Macmillan, 1973

מאז עוררה סוגיית האבחנה האפשרית בין המושגים "תרבות אסטרטגית" ו"דרך מלחמה" עניין רב בספרות המחקרית. דוגמא לטיעונים השונים ראו בדיונים בתוך:

Colin S. Gray, "National Style in Strategy: The American Example", *International Security*, 6 (1981), pp. 21-47; Hugh Strachan, "The British Way in Warfare Revisited", *Historical Journal*, 26, 1982, pp. 447-461; David French, *The British Way in Warfare, 1688-2000*, London, Unwin, Hyman,

1990; V.D. Hanson, *The Western Way of War*, New York: OUP, 1991

8. ראו לדוגמא: צ'ארלס מוסקוס, "לקראת צבא פוסט-מודרני?" **תרבות דמוקרטית**, 5-4, 2001, עמ' 213-232. מצוטט אצל לוי.

9. כביטוי של אדוארד לוטוואק במאמר "מלחמה פוסט-הרואית", **מערכות**, 374-375, 2001, עמ' 4-9. מצוטט אצל לוי.

10. סטלה קורין-ליבר, "צבא קטן ועתיר טכנולוגיה – ריאיון עם הרמטכ"ל, רב-אלוף שאול מופז", **גלובס**, 28 באוגוסט 1999, מהדורת אינטרנט, 6 עמודים

11. השווא עם גישתו של מיכאל ברנט: Michael Barnett, "Culture, Strategy and Foreign Policy Change: Israel's Road to Oslo", *European Journal of International Relations*, 5/1, 1999, pp. 5-36. "Organized sets of rules and roles are embodied in ongoing practices through the interpretive and willful activity of conscious agents". (p. 28).

12. אין להבין מכך כי לוי התעלם לגמרי מאי-גיורם של החרדים. הוא אכן מתייחס לנושא בפירוט (תוך ציון מקור אחר לנתונים) במסגרת "השיח של חלוקת הנטל" (עמ' 243). אך זאת רק לאחר יצירת הרושם כאילו "משבר המוטיווציה" לבדו הוא הסיבה העיקרית לאי-התגייסותם של כ-20% מהשנתון.

13. ראו, לדוגמא, ראיונות עם פרופ' אסא כשר וד"ר ראובן גל, **הארץ**, 23 בינואר 1997

14. דיונים מעין אלה התקיימו כבר בצל מלחמת שלום הגליל והיו ליותר ויותר אינטנסיביים בשנים האחרונות. ניתן לעקוב אחרי התעצמות הדיונים על-ידי ההשוואה בין ערכים במבחן מלחמה – מוסר ומלחמה בראי היהדות, הוצאת ישיבת הר עציון, תשמ"ה לבין: "ערכים בזמן מלחמה: רב-שיח לזכר רם מזרחי הי"ד" בתוך: **עלון שבות לבוגרי ישיבת הר עציון**, גיליון י"ח, ניסן תשס"ג, עמ' 71-88. שפע של מידע נוסף קיים במקומות נוספים, כגון: **בראש צבאי – ערכים במבחן במסגרת השירות הצבאי**, שעלבים, הוצאת עוז, המרכז להלכות ולהליכות צבא, 2002; **תחומין – קובץ הלכתי, צומ"ת**, אלון שבות, כרך כ"ג, תשס"ג, הכולל מאמרים מפורטים בנושאים הבאים: "גזל הגוי במלחמה", "לחימה בשטח רווי אוכלוסייה אזרחית", "מסיק זיתי נוכרים הנטועים בתחום יישוב יהודי", "חלוקת שלל וביזה במלחמות של ימינו", "כיבוש מלחמה כקניין" וכן באתר האינטרנט:

<http://www.kippah.co.il>

15. לזיתוח ראשוני של חומרים מסוג זה ראו: יעקב לידשטיין, "פעילות כלפי אוכלוסייה אזרחית עוינת בהלכה בת זמננו", **מדינה, ממשל, ויחב"ל**, 42-41, 1997, עמ' 155-169, וכן:

Gerald J. Blidstein, "The State and the Legitimate Use of Force and Coercion in Modern Halakhic Thought", *Studies in Contemporary Jewry*, XVII, 2002, pp. 3-22

